

להסיר את המקף

א. פילוסופיית ה"מקף" - הגשר והחיץ

ה"מקף" של הציונות הדתית מבטא את הערך של חיבור בין עולמות, האופייני לה. מצדו האחד של המקף נמצא בדרך כלל מושג המייצג את עולמה של תורה, ומצדו השני מושג המייצג משהו מן המודרנה, מן התרבות הכללית ומעולם החול. כך למשל בזוגות הבאים: תורה - עבודה, תורה - דרך ארץ, ציונות - דתית, תורה - מדע, ולאחרונה: ניאו - אורתודוקסיה. המקף איננו רק מחבר, הוא גם מפריד. הוא מציין קיומו של חיץ מסוים בין שני המושגים, שני העולמות, והוא מטיל על הציונות הדתית את חובת בניית הגשר בין שני העולמות. בד בבד, הוא מעמיד אותה בעמדה היוצאת לחוץ מן החצר הסגורה והמוגנת היטב בעולמה של תורה, אל רשות הרבים והחולין, ובכך, כביכול, מציב אותה בעמדה מסתכנת, ואולי גם פורצת גדר.

הוגים ציונים-דתיים קיבלו את תפיסת ה"מקף" באופנים שונים. הראי"ה קוק, שבמונחים מסויימים נכון להתייחס אליו כאל "הרמוניסטן", כמי ששואף להרמוניה ושלוש הדעות, משקף בהגותו את השאיפה לחבר, בין ה"כוחות השונים המתרוצצים במחננו". הראי"ה סולובייצ'יק, שהגותו דיאלקטית, ממקד בדרך כלל את המבט אל המתח שבין הצדדים.

ב. פילוסופיית ההכלה - שלום הדעות ושלוות הנפש

בניגוד לפילוסופיית ה"מקף", קיימת גישה אחרת, מודגשת פחות בעולם ההגות אך מצויה הרבה יותר בהוויית החיים של השדרה המרכזית של הציבור הדתי שהוא גם ציוני ומודרני. לצורך הדיון נקרא לה פילוסופיית ה"הכלה". זו השקפת עולם ודרך חיים, שאיננה רואה ניגוד ומתח בין אורח חיים על פי תורה, לבין השתלבות בעולם הכללי על מרכיביו השונים - במידה שאינם סותרים ישירות את ההווייה האמונית ואפשרות קיומו של אורח חיים תורני. השקפת עולם זו מאפשרת לאדם שומר מצוות וירא שמים להכיל בתוך עולמו, הרוחני והמעשי, גם את חיי העולם הזה: לא כמין פשרה ואפשרות שבדיעבד, אלא בהבנה שעל זו המציאות עצמה "דיבר הכתוב".

מדובר, לדוגמה, ביהודים בעל-בתיים¹ במזרח אירופה לפני השואה, שקנו שקל ציוני, קראו עיתונות מודרנית, רכשו

1. הביטוי המקורי ביידיש: "בעלבתישע יידן". והצליל חשוב, מפני שהתואר הזה בחלקים נכבדים מיהדות מזרח-אירופה דוברת היידיש

השכלה כללית מסוימת ואפשרו לילדיהם לעלות לארץ. יחידים שבהם אף עשו זאת בעצמם, עם בני ביתם, ובהסכמה, אם לא בעידוד ממש, של רבניהם ואדמו"ריהם. מדובר בחסידים וליטאים כאחד, למי שמכיר את העולם האמיתי שלהם באירופה שלפני השואה, ולא בדימוי הבני-ברקי, המושלך באופן אנכרוניסטי לימים ההם. כך היה גם ביהדות גרמניה, שלגביה הרב והד"ר לא היו שתי רשויות נפרדות, וה"קולטורה" האירופית היתה חלק בלתי נפרד מההוויה הרוחנית, ובפירוש גם הדתית שלה. וכן - ברוב מניינה ובניינה של היהדות ה"ספרדית", בצפון אפריקה ובמזרח התיכון, שלא ראתה שום מתח בין יהדות לציונות, בין תורה לחכמות חיצוניות, ובוודאי שלא בין תורה לעבודה? מדובר גם בחלקים רחבים של היהדות הדתית בצפון-אמריקה, שהדתיות שלה מתבטאת בקיום מצוות וקביעת עתים לתורה, בהיקף שמפגיע את המבקרים מהארץ. הציונות שלה מתבטאת באופן מעשי בקשר עם הארץ והמדינה, באמצעות תרומות, ביקורים תכופים, שנות לימודים של הצעירים אחרי התיכון ותמיכה פוליטית ברמה זו או אחרת; וה"מודרניות" שלה מתבטאת בכך שברור לכל, שהילדים יקבלו גם חינוך כללי, ירכשו מקצוע בלימודים אקדמיים גבוהים, ישתלבו בעבודתם ובאורח החיים שלהם בכל גילויי התרבות הסובבת, ובה בעת לא יראו בכך שום פגימה בדתיותם.

ג. הכישלון החינוכי של גישת ההכלה - מבט היסטורי

הישיבות התיכוניות וישיבות ההסדר, במיוחד בראשית דרכן, כשגל הר"מים שלהן היה מורכב מיוצאי ישיבות א-ציוניות, הפגישו את הנוער הדתי עם תפיסת העולם החרדית, הדוחה את השילוב בין העולמות. המפגש של יהודים "בעלי בתיים", החיים על פי דגם ההכלה, עם המתחיות שחוו ילדיהם במערכת החינוך, לא הניב פירות טובים בדרך כלל להגותם הדתית, לעיצוב הרוחני של הדור הבא, ולתחושת הביטחון של ההורים³. ההורים לא הבינו על מה המהומה. מדוע צריך לדבר כל כך הרבה על "תורה ועבודה", לנמק ולהוכיח בפסוקים ומדרשים שיש ערך לעבודה? הלא בעולמם של בעלי-בתים יהודים מעולם לא היתה אפשרות אחרת והבנה אחרת של קיום יהודי-דתי. מלבד "כלי קודש" מעטים בכל קהילה, לא עלתה כלל על הדעת האפשרות שאדם לא יעבוד לפרנסתו. הורים שמדברים באופן טבעי לפחות שלש שפות: עברית, יידיש או לדינו, ושפת המדינה שבה נולדו⁴, לא הבינו מה יש לדון אודות לימוד שפה זרה, ומהיכן בא הרעיון לזלזל בלימוד אנגלית כי זו אינה לשון הקודש. הילדים ראו בהוריהם גילום של בינוניות ושעמום, מכיון שההורים לא חוו את החוויה המהפכנית, של התלהבות דתית הדוחפת לצד אחד של המקף מצד אחד, ושל משיכה עזה לעולם הקסום, המפתה והמגרה שמצדו השני של המקף. מכיון שכך, לא השכילו ההורים להעביר לבניהם ובנותיהם את ה"נורמליות" והאיוון שבדרכם, ונתתו בעיני הבנים כפשרנים וחלשים. הוודאות הפנימית והיציבות הנפשית שאפשרה להורים לעבור את אימי השואה, טלטלת העקירה מעולם ישן לעולם חדש, את שנות המעברות, את הסיקסטיז באמריקה, וכיוצא באלה, כל עדה וגלות וכל דור ועשור ומשבריו והרפתקאותיו, לא הובנה לבניהם. לעתים, גרם הדבר לנתק. בין אם בחרו

הוא תואר מכובד, בניגוד לטון המזלזל בעולם הישיבות הליטאי, שבו "בעל-בית" הוא מעמד נחות.

2. לא במובן של תורה וסוציאליזם, אלא במובן הפשוט והקלאסי של "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך".
3. אי אפשר להתעלם מן התרומה החיובית שהיתה לעולם הישיבות והאולפנות, על עיצובו של דור תורני גאה ובוטח בעצמו בתוך הציונות הדתית בשנות השבעים והשמונים למניינם. אלא שכאן אנו עוסקים בצללים שהטילו האורות הללו.
4. שלש שפות אלו הן הרמה הבסיסית, של שפות-אם. בדרך כלל, יהודים השתייכו בגולה לשכבה משכילה שראתה ערך צורך בידיעת שפות נוספות מעבר לשלש שפות האם.

הבנים לנטות לצד אחד של המקף, לוותר על חלקים מהעולם הכללי שבו היו הוריהם מעוגנים יפה, בין אם בחרו לנטות לצד האחר ולוותר על עולמם הדתי, ההורים האשימו את עצמם ואת בני דורם בכישלון החינוכי. אחרים, האשימו את משנתם הרוחנית, ונגרמו להם ספקות והרהורים מחודשים על דרכם.

ד. הקושי החינוכי של גישת ההכלה - מבט פסיכולוגי

בנוסף לתופעה ההיסטורית והחברתית, מדובר כאן גם בתופעה סוציולוגית ופסיכולוגית, שיסודה במתח הבין-דורי. בגיל הנעורים, קיימת נטייה ידועה להבחנות חדות, חידוד סתירות, חיים של מתח ובוז ל"בורגנות" ולעולם המיושב של ההורים. בגיל המבוגר, מוצאים יותר איוון ושילובים, אפשרויות להכלה ולא חיי מתח וטלטול בין שני הצדדים⁵. ניכנס לגינה ציבורית ונראה: שני ילדים יתיישבו על שני צדי הנדנדה, שני כסאות מחוברים זה לזה ב"מקף". ומתנדנדים - מי למעלה מי למטה. אחרת - ישתעממו. המבוגרים יתיישבו על ספסל יציב, מאוזן, זה לצד זה, ולכל היותר ייזכרו בנוסטלגיה בימים שבהם היו הם עצמם רואים את מקומם הטבעי על הנדנדה ולא על הספסל היציב. אם כנים דברינו, והבעיה איננה רק ענין של תהפוכות היסטוריות וחברתיות, אלא בעיה מהותית של פער בין מבוגרים לצעירים, יש בכך כדי לסמן נקודת תורפה בחינוך הדתי. העשייה החינוכית וההגות התומכת בה נוצרת בעיקרה במערכת החינוך המכוונת לצעירים. בבתי הספר, בשיבות ובאולפנות, ואפילו במוסדות אקדמיים וסמי-אקדמיים. הקהל העיקרי שאליו מיועדת החשיבה החינוכית, ושבהשראת התסיסה הרוחנית שלו מתעצבת ההגות הדתית של המורים, הר"מים וראשי הישיבות, המרצים והמומחים לחינוך והגות יהודית⁶, הם דווקא הצעירים ה"מתנדנדים". כמעט ואין מסגרות של "חינוך מבוגרים", בוודאי לא יסודיות ורציניות. בדרך כלל אין בארץ קהילות מבוססות המונחות על ידי מנהיגים ראויים שיש בכוחם לסייע לקהלם בעיצוב ובביסוס השקפת עולמו. גם כאשר קיימת מסגרת קהילתית, ביישובים קטנים או בשכונות מסוימות בערים, הרב, לעתים קרובות, שקוע בשאלות שפיר ושליה, של הפרט או של הציבור, ואיננו רואה את תפקידו העיקרי כמחנך. לכן הוא שם דגש על הוראת הלכה במובן הצר של המושג, אולי גם על קיומה של מערכת שיעורים במקצועות תורניים שונים: משנה ותלמוד, פרשת שבוע ואפילו ספרי מחשבה. אבל רק רבנים מעטים, ב"ה נראה שמספרם גדל והולך בשנים האחרונות, רואים עצמם כמחנכים ומורי דרך לקהל המבוגר⁷.

ה. על חידוש ומסורת

משני צדי של המקף מתנדנדים להם עוד זוג מושגים מפורסם: מסורת וחידוש. הציונות הדתית מצווה גם על הגישור בין שני גורמים אלה, ולפיכך היא סובלת, או נהנית, מדימוי של "חדשנות", או, בהתאמה, סובלת או נהנית מדימוי של

5. ראה מש"כ ב"אקדמות" (גיליון יא) על ספרו של הפרופ' ארנד "חינוך יהודי בחברה פתוחה". ספרו של הפרופ' ארנד מייצג בעיני בצורה מלאה את דגם ה"הכלה", ובקורת על ספרו שם היתה על כך שהדרך שהוא מציע מאבדת את הלהט של החינוך לנוער.
6. בעולם האקדמי, עומדת גם הדרישה לחידושים ופרסום מאמרים - שגם היא דוחפת לכיוונים של יצירה מחדשת ומהפכנית ולא לכיוון של הגות שמרנית, בעל-ביתית, המבקשת להדגיש דווקא ש"אין כל חדש תחת השמש".
7. אדרבה, לעתים הרב, שהוא עצמו תוצר של מערכת חינוך לנוער, נוטה לעסוק דווקא בחינוך משלים לילדי הקהילה, ומגלה חוסר אמון ביכולתו להשפיע על הציבור המבוגר.

"שמרנות". גם סוציולוגית ופוליטית נחשבת הציונות הדתית כמקף המגשר - והחוצץ, בין היהדות החרדית, הנתפסת כמסורתית, שמרנית, ומתנגדת לחידושים, לבין החילוניות המודרנית, הנאורה, הרואה בהתחדשות ערך מרכזי בעולמה, ובשמרנות ובמסורת - כבלים מעכבים.⁸

ושוב, גם כאן אפשר, ונכון, להציע את תיאוריית ההכלה כתיאוריה ההולמת יותר את המציאות וההווה הקיומית של היחס לחידוש. בכל מערכת חברתית, אנושית, תרבותית ודתית, קיימת התפתחות מתמדת שבה מוכל החדש בתוך הישן, כאשר החדש עובר תמיד תהליך של בחינה ביקורתית, עיבוד וזיכוך, ואז הוא מוצא את דרכו אל הקיים. גישות רדיקליות ומהפכניות מבקשות לקצר תהליכים. "עולם ישן עד היסוד נחריבה" היא נחלתן של תנועות המהפכניות. זו דרך שאינה רצויה כדרך המלך של התפתחות חברתית כל שהיא, גם אם לפעמים היא נחוצה כדי להניע תהליכים. דרך המלך שבה מפנים רוב הציבור את החידושים, היא דרך מתונה ואיטית, "אבולוציה" חלף "רבולוציה".

ושוב, גם כאן, לגישה ה"בעל-בתית" של ההכלה יש דימוי פחות מוצלח מאשר לגישה ה"נדנדית" של המקף. המהפכה מרשימה יותר מהתפתחות טבעית. לכן, הציונות העדיפה את האתוס המהפכני על פני האתוס של ההתפתחות. היא מעדיפה להעמיד במוקד את הביל"ויים ואת אנשי העלייה השנייה, חולמי החלומות והיחפנים, ולמעט בערכם של ה"בורגנים" מיוצאי היישוב הישן ואנשי העלייה הראשונה. דגניה וסג'רה נראות יותר מיתולוגיות מרחובות תל אביב, ורבים לאין ערוך פוקדים את בית העלמין בכינרת מאשר את זה שברחוב טרומפלדור בתל אביב. ולא רק בגלל הנוף. לחלוף צעיר ובוהמיני שעלה לארץ כהרפתקת נעורים משולבת בחזון לאומי-סוציאליסטי יש יותר appeal מאשר למבוגר בורגני שעלה לארץ עם משפחתו, אחרי שחיסל בגולה את עסקיו ומכר את ביתו, ובנה כאן מפעל או פתח חנות - עם כל מסלול הייסורים הכרוך בכך, לא פחות מאשר בעבודה בכביש דגניה-צמח, ובוודאי עם תהליך עקירה קשה לאין ערוך. החלוף - הוא הדמות המתאימה למודל המקף. מי שעזב עולם ישן, ניתק כבלים ויצא כציפור דרוו לבנות את הארץ החדשה. כמה אור וכן!

ה"עולה חדש" - הוא הדמות המתאימה למודל ההכלה. מי שכביכול מנסה להמשיך כאן את מה שנבנה כבר שם. כמה יובש ואפרוריות!⁹

גם הציונות הדתית נוטה ליפול בפח יקוש זה של העדפת המהפכה על ההתפתחות. אולי בעצם, זה היה יסוד המאבק העתיק בין "המזרחי" לבין "הפועל המזרחי", בין בורגנים לחלוצים. בני-עקיבא וישיבות בני-עקיבא באו מן הצד של "הפועל המזרחי". ולכן חניכי בני-עקיבא, שהם רוב מניינו ובניינו של הציבור הדתי לאומי יודעים (אם הם יודעים) על הקיבוץ הדתי והחלוף הדתי יותר מאשר על העירוניים של חיפה וירושלים ופתח-תקוה ותל אביב. יחיאל מיכל פינס,

8. לפעמים היא אף נוטה לקבל את הדימוי הזה מרצון ובחיבה. ביטוי חריף לסבל ניתן בכתביו של הרי"ד סולובייצ'יק, במיוחד בדרשתו "יוסף ואחיו" שבה הוא מציג עצמו כמי שנקרע והורחק מאחיו ומבית אביו - משפחת סולובייצ'יק הבריסקאית, שנודעה, בין השאר בהתנגדותה החריפה לציונות. גם אצל הראי"ה קוק ניתן למצוא ביטוי מסוים לכך, פחות במשתנו הציונית ויותר במשתנו ההגותית הכללית. עם זאת, הראי"ה לא חוה חויית ניתוק ושב מן הסוג שחוה הרי"ד, והוא ראה עצמו מקושר לרבותיו, וממשיך דרכם. במפגש שלו עם היישוב הישן בירושלים, שהפך במהרה לעימות חריף ובוטה - מצדו, ניסה להראות שאין כוונתו לערער במאומה את הישן, אך לא הצניע את העובדה שהוא דורש מהפכה וחידוש - אם גם מתוקף המסורת והישן. גם אצל הרב ריינס, כרוכה העמדה הציונית בחידושים אחרים, כדוגמת הישיבה התיכונית, שנתקבלו בהתנגדות ובמורת רוח כ"חידושים" ברוח הזמן, על ידי חוגים חרדיים. כל עוד שולט האתוס של תנועת העבודה, קשה מאד לברר את מקומה של הבורגנות, הבעל-בתיות, בתנועה הציונית. מי שהורגלו לחינוך המהפכני של תנועת העבודה, יודעים יותר על שמונת הבילויים מאשר על כל מושבות הברון יחד, ומאמינים שההתיישבות

רא"מ ליפשיץ, הרב מיימון, והרב מאיר בר אילן, אינם אישים שמשנתם או פעלם נלמדים או מוכרים די הצורך¹⁰. "התנחלות" ביש"ע היא מפעל חלוצי - ולכן מוקף הילה. מגורים במעלה-אדומים הוא מעשה בורגני - ולכן מחוסר הילה. למרות שאפשר לטעון שהיציבות לטווח ארוך של מעלה אדומים, ויכולת עמידתה בעת מו"מ, חזקה לאין ערוך משל יישוב קרוונים במקום כלשהו. נכון, יש גם צד שני, שבלעדי יישובי הקרוונים החלוצי במישור אדומים לא היתה קיימת היום העיר מעלה-אדומים, אבל התלות היא הדדית. אלמלא היציבות הבעל-בית, להתחלה החלוצית לא היה ביסוס. דורות של יהודים כשרים גרו בתל-אביב, בין שכנים חילוניים, קיימו את כל המצוות של "גישור" בין דתיים וחילוניים, "ייהוד" תל אביב וכיוצא בזה. אדמו"רים חסידיים אף ראו בכך מצוה וערך, להקים את בתיהם וחצריהם ב"עיר העברית"¹¹. אבל אלו נחשבים "תל-אביבים", שהם בריות פשרניות. לעומת זאת, הקמת ישיבה בתל-אביב כיום נחשבת למעשה חלוצי - אולי דוקא מפני שיש בה משהו מהפכני ומתריס, ולא השתלבות שלווה ושוקטה בסביבה טבעית.

ו. ביקורת החידוש

כאמור, במקביל לנטייה להעדיף את הדימוי המהפכני והחדשני, שכיח הדימוי של ה"חרדים" כ"שלומי-אמוני-ישראל" שומרי המסורת, המתנגדים לכל חידוש בסיסמת "חדש אסור מן התורה", מבית מדרשו של החתם סופר¹². והנה, כשבוחנים את האמונות והדעות, ולא את העמדות התועמלניות, מתברר שההיפך הוא הנכון. הציונות הדתית היא ממשיכת הדרך של שלומי-אמוני-ישראל מדורי דורות, בכל תחום וענין, ואילו המחדשים והמהפכים החרדים הם המתנגדים לדרכה¹³.

מדאיב את הלב לראות עד כמה מצליחה התעמולה החרדית לשכנע את דעת הקהל בטענת האותנטיות המזויפת שלה. זו מצליחה בעיקר בזכות שותפות לדבר עבירה עם התעמולה החילונית, שגורסת שדת עניינה הסתגרות, פרימיטיביות, ניתוק מן המציאות ומן המודרנה, וכו' וכו'¹⁴. היות שהתעמולה החרדית מציגה גם היא עמדה דומה - נוח לשני הצדדים

- בארץ, הביטחון, העבודה העברית החינוך העברי והשפה העברית, נוסדו רק עם הופעת העלייה השלישית הסוציאליסטית. בבוא היום, כשהמפך הפוליטי (שהחל בשנת 77 למניינם) יושלם, ויגיע גם לאקדמיה ולתקשורת - יתבררו כמה משאלות היסוד של התחום כולו. אם לא נתייחס לשימוש בשםם בציון מוסדות או רחובות - כמה מתלמידי בר אילן או נתיב מאיר יודעים במי מדובר? אישית, למדתי שמונה שנים בבית ספר יסודי "בר אילן" בתל אביב וארבע שנים בישיבת "נתיב מאיר", ובכל השנים הללו לא הוסבר לי מי היה ר' מאיר בר אילן ומה היו מעשיו. זאת - עד אשר קראתי בברותי את "מולוז'ין עד ירושלים" ונחשפתי לדמותו המיוחדת.
10. ר' יוסקה שפירא תיאר את תל-אביב הזו בקצרה ובחן בטורו ב"הצפה", עש"ק יתרו תשס"ב.
11. החת"ס היה מחדש גדול בעניינים רבים ואכמ"ל. המושג "חדש אסור מן התורה" הוא מליצה מצוינת לענייננו, שהרי חדש ניתן, בימי המקדש, עם הבאת העומר, ואחרי החורבן, למחרת יום הניף. נמצא, שבימים שהיה מקדש וסנהדרין בלשכת הגזית, היו צריכים הוראת בית דין ל"חידושים". אבל משגלתה הסנהדרין, הזמן מתיר את החדש, בכך שהוא בעצם הופך אותו לישן. ותו לא מידי.
12. מחידושי החרדים: "הפרדת הקהילות", "איסור לימודי חול", "גזירת המלבושים", "איסור לשון הקודש", "דעת תורה", "חרם הלשון", "איסור גיוס בני ישיבות". ענין זה שכיח יותר כידוע אצל האשכנזים אבל קיים במקצת אצל חכמי המורח, ולאחרונה, עקב התייצבות המחנות הפוליטיים בישראל ושיוכה של ש"ס למגזר החרדי - מתחזק והולך גם בקהילות הספרדיות. וראה דיון על כך בהשתתפות בנימין בראון וצבי זוהר בחוברות האחרונות של "אקדמות".
13. למיטב ידיעתי, גדול הטוענים כנגד החדשנות החרדית ובעד המסורתיות והשמרנות שבאורתודוקסיה הציונית היה הרצ"ה קוק זצ"ל, שלא התרשם כלל ועיקר מטענת האותנטיות החרדית, וביטא זאת בחריפות יתירה. אחד מביטויי המפורסמים: "אגודת ישראל כולה כפירה".

להתייצב מסביב להגדרה זו ולסמן את קווי הגבול שבהם מתנהלת המערכה באופן ברור¹⁵. מובן, שמן הסיבה הזאת מעדיפים חילונים וחרדים גם יחד ליצור הבחנה בתוך הציבור הציוני-דתי. בין אלו החרדים לדבר ה', שאין בציוניותם אלא ענין ארץ-ישראל והם במהותם אינם שונים מתושבי ביתר עילית וקרית ספר, לבין אלו הניאו-אורתודוקסים שהם כמין קונסרבטיבים חובבי חידושים ומהרסי הדת¹⁶.

באופן אישי אוכל להעיד, שכמי שגדל בבית "דתי" בתל-אביב, לא נחשפתי מעולם ל"מהפכנות" שבדרך בה חונכתי, ולא חייתי בעולם דיאלקטי כזה המתואר בהגות ה"מקף". כל חברי בבית הספר הממ"ד, והציבור בבית הכנסת של "הפועל המזרחי", קיבלו את הציונות כדבר מובן מאליו, והדתיות "שלנו" נראתה נורמלית ונורמטיבית לחלוטין. בכלל זה: ההשתתפות בחיי המדינה, השירות בצבא, הלימודים בבית הספר הממ"ד ובתיכון או בישיבה התיכונית, תנועת הנוער, הלימודים המתקדמים באוניברסיטה לקראת השגת משרה שתאפשר לאדם לחיות מיגיע כפיו, חיים משותפים מתוך כבוד הדדי עם חרדיים מצד אחד ועם חילוניים מצד שני, וכן הלאה. לא ראינו את עצמנו שונים מהותית מהסבים והסבתות שאמנם לבשו לבוש מסורתי של אירופה שלפני השואה ודברו יידיש ולא עברית, אבל השקפותיהם הבסיסיות והדרך שבה חינכו את ילדיהם - הורינו - הובילו באופן טבעי לדרך בה הלכנו¹⁷.

ז. "גן העדן האבוד"?

יש מי שאומר, שהדרך חזרה אל עולם תמים והרמוני מעין זה שתואר בפסקה הקודמת, חסומה בפנינו. כאשר כבר חודדו הבעיות והועלו הספקות, כאשר המתח בין דת ומודרנה בא לידי ביטוי חריף מאד בכל מערכות החברה והחיים, מחשבות על שיבה לעולם הקודם הן רומנטיקה שאין בה תכלית. יש מי שאומר, שגם לא רצוי לחזור לעולם בעל-בתי כזה, מכיון שאנו מבקשים דווקא את הפאתוס, ההתלהבות, היצירתיות, בעשייה של הקודש ובעשייה של החול. ואילו הכיוון של פילוסופיית ה"הכלה" מטה לרדידות ופשרנות.

אין חלקי עם שתי הדעות הללו. לא זו בלבד שמבחינה רעיונית, הפילוסופיה של ה"הכלה" או של "הנורמליות" היא עמדה בסיסית נכונה וראויה, שיש עוד להרחיב הרבה בביאורה ובבירור מקורותיה, אלא שנראים הדברים, שבמצאיות של הקהילות הדתיות היום, בין אם מדובר ברעננה ובין אם מדובר בעפרה, בין אם מדובר בניו-ג'רזי ובין אם מדובר

15. כפי שהרגילו אותנו הפוליטיקאים שלנו בעיניי ביטחון: קל יותר לנהל מלחמה כאשר יש הפרדה ברורה, ואילו כשהאוכלוסיות מעורבות - העניינים מסתבכים.

16. מבחינת התעמולה החילונית, החרדים הלאומיים, היינו המתנחלים, מוצגים אפילו כגרועים מן החרדים בחריגות ובניכור שלהם לכל דבר של תרבות ונאורות. ואילו הניאו-אורתודוקסים הם מה שהפליא אורי אורבך להגדיר כ"דתי מחמד". לעומת זאת, בתעמולה החרדית, יש שמוצאים צדדי קולא בחרדים הלאומיים ואף רואים בהם שותפים פוטנציאליים למלחמות הדת במדינה. ואילו אל הניאו-אורתודוקסים, שהם, בעיניהם, ממשכי דרכם של ה"מזרחיסטים" הקלאסיים, מתייחסים כאל רפורמים מתונים, דהיינו - עוברי בריה.

17. הדברים כתובים בגוף ראשון, אבל מובן, שאינני יחיד וחריג. כמעט כל בני דורי, ובהם אלו המכהנים כיום פאר כר"מים, ראשי ישיבות, ראשי מכינות ואולפנות, רבני ערים ועוד, גדלו בסביבה שכזאת. כל שכן, בני הדור שמעלינו, המרכיבים כיום את שכבת ההנהגה הרוחנית והציבורית של הציבור הציוני-דתי. מפתיע, שמתבונן חריף כיצחק גייגר, הקדיש מאמר ("אקדמות" יא) לתופעה שכזו אותה הציונות הדתית החדשה, והציג את הדתיות הזאת (אכן, בגלגולים מחודשים שלה) כציונות דתית חדשה, כאשר מנגד, הוא מציג כציונות הדתית הישנה את אסכולת "מרכז הרב". אתמהא! סדר הדברים כידוע הפוך. ויעיד על כך שמה של תנועה "נאמני תורה ועבודה", שהם בוודאי עונים להגדרת "צד"ח" של גייגר, אבל רואים עצמם כ"צדי"ק"ים (ציונות דתית ישנה, קלאסית) גמורים.

באופקים, קיימת נטייה טבעית דווקא אל הכיוון הזה, לא כפי שרגילים לצייר אותו כסוג של כישלון חינוכי, אלא כדרך לכתחילה, ברורה ובוטחת בעצמה. זאת ועוד, נראה, שהדור הצעיר הגדל היום במערכות החינוך של הציונות הדתית, מבקש אף הוא סוג כזה של ביסוס רוחני, והמרידה שלו בהוריו ובמוריו היא מרידה באתוסים הרדיקליים שהם מנסים להעביר לו. אמנם, הדור הזה אינו מקבל אישור ולגיטימציה לדרך הזו ממחנכיו, ועל כן הוא ממשיך לחפש ולבעט, ודומני שלא נעשה די כדי להציע באופן שיטתי את המגמה הזאת, מגמה שבעיני תקנה יציבות ובריאות לכלל המערכת החינוכית.

ח. מקורות לפילוסופיה ה"הכלה"

כדי לברר את האפשרות לבסס חשיבה שכזאת, עלינו ללכת בשני נתיבים. הנתיב האחד הוא נתיב המקורות - להציג את המקורות, מהתנ"ך ועד חכמי זמננו, המצדיקים את ההכלה של כל העולם כולו בתוך התורה. יש לשים לב לכך, שלא די לצטט מאמרים בשבח המלאכה או ארץ ישראל, אלא יש להבהיר שאלו הם עצם מעצמה של ההווייה התורנית, ולא סרח עודף שהתקבל בדיעבד. אדגים זאת, על דרך השלילה, מסוגיה אחרת, הסוגיה הפמיניסטית: אפשר להביא מקורות רבים בשבח האשה, פסקי הלכה המגינים על האשה ודוגמאות של נשים אסרטיביות ופעילות מהתנ"ך ועד שרה שניר. אבל ברור, שמקומה של האשה בעבר היה שונה ממקומה היום, והבאת הציטוטים יכולה לשמש ככלי במאבק לשינוי מעמדה של האשה, אך לא לגרום לכך שמישהו יסיק מכאן ברצינות שמאז ומתמיד היה יחס שוויוני לאשה בציבור היהודי¹⁸. לא כן הדבר ביחס למלאכה, לארץ-ישראל, ללימוד החכמות והלשונות וכדומה. כאן ניתן להראות, שדרך המלך של ההנהגה היהודית בכל הדורות ובכל התפוצות היתה השתלבות בעולם הסובב מכל הבחינות, ורק במקרים חריגים, ובעת החדשה בעקבות המאבק הקשה עם ההשכלה, נוצרו דפוסים - זמניים - של הסתגרות וצמצום¹⁹.

נתיב אחר הוא היכרות עם אישים, דמויות מופת, שזו היתה דרך חייהם. גם כאן, אין צורך לחפש אחרי קוריוזים מן הסוג של "רבי מלך שיבוטא", אלא לדבר על אורח החיים של האבות בתנ"ך, חכמי ישראל בימי התנאים והאמוראים, ראשונים ואחרונים. מובן, שהחכמים באופן טבעי היו שכבת העלית האינטלקטואלית, שבדרך כלל התמסרה ללימוד תורה ולהנהגת הציבור, ופחות לעיסוק במלאכה; אבל עדיין, חכמי ישראל שבכל הדורות היו מעורים בסביבתם ובתרבותה, קיבלו ממנה את הבר, דחו את התבן והנהיגו את עדתם כמי שאמורה לחיות חיים מלאים בתוך עולם ריאלי. ואם בגולה כך, בארץ ישראל על אחת כמה וכמה²⁰.

18. יש רק שתי דרכים הגונות להתייחס לנתונים אלה, אחרי שמודים בקיומם: לטעון שצריך לשנות מן העמדות המסורתיות, או לטעון שצריך לקבל את העמדה המסורתית ולהתמודד עם התרבות הסובבת שהשתנתה מאד מימי חז"ל והראשונים. כמובן, אפשר גם למהול בין שני הקצוות וליצור דרכי ביניים שונות. אבל אי אפשר בשום אופן לאחו עיניים ולטעון שמה שהיה הוא שישנו.

19. רשב"י - המבקר את מפעליהם של הרומיים, מסתגר במערה, ומבקר את אלו ש"מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה" - הוא החריג. ועל כן הוא מורה לבנו: "די לו לעולם אני ואתה". והגמרא מעידה: "רבים עשו כרשב"י ולא עלתה בידם". (שבת לג, ב; ברכות לה, ב).

20. הרעיון החדש, שלא יכולים לצאת גדולי תורה משיבות תיכוניות, מכיון שעיסוק בחכמות חיצוניות פוגע ביכולת לגדול בתורה, לא היה ידוע לגדולי התורה בימי אבותינו. משנת "קנין תורה" (פרק ו באבות) מונה ארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם. הימנעות מחכמות חיצוניות איננה אחד מהם. הייתה מציע להתחיל בטיפול באותן ארבעים ושמונה מידות לפני שפונים לפתרונות הקלים, החיצוניים, וחסרי התועלת של שינויי מסגרות רדיקליים. אין בדברי אלו כדי לשלול את זכותם של מי שרוצים בכך להתמסר לתורה ולתורה בלבד. אבל גדולה בתורה והנהגה מצריכה דווקא ידיעה נרחבת בהוויית העולם, בשבעים לשון ובשבע הכמות.

ט. ההכלה העצמית - סובלנות

אחת הבעיות הגדולות שיוצרת תודעת המקף, תודעת הקיטוב, העימות וההכרעה, היא המתח המתמיד מסביב לשאלת המינון המדויק. אם תורה ועבודה הם שני קצוות של רצף, שואל עצמו כל נער בישיבה תיכונית - כמה תורה וכמה עבודה. בין אם המתח הוא סביב חלוקת שעות היום, בין אם המתח הוא סביב תכנון העתיד שלו בשנות השירות למדינה: ישיבה, מכינה, הסדר, צבא...? ואצל הבנות: בית משפחה, שירות, לימודים, קריירה...? לו בשאלות אלה היה מסתיים העניין, עוד היה הדבר נסבל. אלא שהמתח הופך, בגיל מבוגר יותר, למערכת מתוחה, מפולגת וביקורתית עד זרא. לכל ציוני דתי מצוי, יש מימינו מישהו שהוא "יותר מדי" ומשמאלו מישהו שהוא "פחות מדי". זה יכול להיות בתחום הדתי, בתחום הפוליטי, בתחום היחס לתרבות הכללית, בתחום ה"חברה המעורבת"²¹ וכו'. חוסר היכולת להכיל את החבר לדעה ולדרך, שהמינון שלו שונה במקצת משלך, הוא מסימניה המובהקים של העצבנות וחוסר הביטחון בדרך שבה אדם הולך. וכך אנו מוצאים את התופעה של הסקטוריאליזם הפנימי. כולם מכירים את התופעה, שהיא לפעמים קיצונית עד כדי גיחוך²², של ההתפלגות לרסיסי בתי ספר בשל דרישות כאלה ואחרות של חוגי הורים, שבשום אופן לא מאמינים ביכולת ההכלה של בית הספר הממ"ד, או אפילו של "נועם", את הצרכים המיוחדים של האופי המדויק של הרוחניות שהם מבקשים להקנות לילדיהם. ישיבת מרכז הרב התפלגה לשניים, על רקע ויכוח אידיאולוגי דק, ומשרדת מסר מאד ברור אודות אפשרויות היישום של שלום הדעות וערך האחדות, בבית מדרשו של הראי"ה. אם בישיבתו של הראי"ה עצמו, גדול דבריה של האחדות, כך פני הדברים, מה יאמרו אזובי הקיר?

י. המשימה של הציונות הדתית לשנים הבאות

למחוק את המקף. ללמוד להכיל. להירגע. לחזור אל הנורמליות. האם יש בכל מה שכתבתי תשובה לשאלות שנשאלו על ידי העורכים? לעניות דעתי כן. כי יש בה בציונות הדתית כוחות אדירים, מגוונים מאד, שיכולים להופיע ברב גוניות צבעי הקשת ולהאיר את כל הפינות של החברה הישראלית. הם אמנם מופיעים בפועל גם כעת. אלא שבמקום שהקשת הצבעונית המופלאה הזאת תיתפס כמכלול אחד, שיונק מאותו מקור שבקדושה, היא מוצגת כקופונייה של צבעים וקולות, מפולגים ומחולקים, שצריך להגיע להכרעות קשות ביניהם, לקבוע יעדים כוללים ומטרות מוסכמות. חבל, להכרעות והסכמות כאלה לא נגיע. זה רק יחדד את המחלוקת, ויפגע ביכולת ההתפתחות והעשייה. אם נשכיל להתגבר על הפסלנות והפגנונות שפשו במחננו, מטרותיה של הציונות הדתית יתבהרו ויושגו ממילא.

21. אין הכוונה לאיסורי תורה כהלכות ייחוד וכיו"ב. מה שאסור - אסור. הכוונה לשאלות הנהגת ציבור. עד כמה ובאילו תחומים מותר ואולי רצוי לפעול במעורב, והיכן יש להפריד. מובן שאילו היתה תעורבת גברים ונשים אסורה באיסור עצמי, לא היו שום יחודי ויהודיה יראי שמים נוסעים באוטובוס, עורכים קניות במרכול או עובדים בחברה שעובדים בה גם בני המין השני.

22. אורי אורבך כבר תיאר את הסוגיה היטב מעל דפי "נקודה".